

1. GOVOR, GOVORNIŠTVO, KOMUNIKACIJA

*Potrebna nam je retorička vještina, teorija i praksa,
ako ćemo preživjeti i rasti u 21. stoljeću.
Andrea Lunsford*

Što ćete naučiti?

Nakon čitanja ovog poglavlja moći ćete:

- Odrediti razliku između sposobnosti i vještina
- Definirati govornništvo
- Nabrojiti govorne vještine
- Objasniti povijesni razvoj definicije retorike
- Usporediti pojmove govornništvo i retorika

Ključni pojmovi: sposobnosti, vještine, komunikacijske vještine, govornništvo, govorno izražavanje, govorne vještine, retorika

Naslov ovog poglavlja otvara pitanje nazivlja, značenja, konteksta i disciplina koje poučavaju i poučavaju javni govor. Što mislimo kad kažemo govornništvo, a što retorika? Jesu li to sinonimi ili ne? Tko poučava i istražuje javni govor? Iz ovih pitanja proizlazi potreba za definicijama i razgraničenjem ključnih pojmova kako bismo ih mogli kontekstualizirati u okviru nastavnčkog obrazovanja.

Javni govor poučavaju stručnjaci unutar različitih disciplina. Obično ga, unutar osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja poučavaju učitelji i nastavnici materinskog jezika, a kasnije, na visokoškolskoj razini ili na edukacijama tijekom cjeloživotnog obrazovanja, psiholozi, sociolozi, filozofi, komunikacijski stručnjaci različitog obrazovanja, a u Hrvatskoj najčešće fonetičari. Fonetičari kao stručnjaci za govor u poučavanju javnoga govora naglasak stavljaju na govorenje, dakle na govorne vještine koje se proširuju govorničkim vještinama i postaju dio naprednih komunikacijskih vještina.

1.1. Sposobnosti i vještine: komunikacijske, govorničke i govorne

Unutar obrazovnih sustava uokvirenih u kompetencijskom pristupu često govorimo o stjecanju znanja i razvoju vještina koje, uz stupanj samostalnosti, čine kompetenciju. No, vrlo često se prilikom razvoja vještina oslanjamo na nesvjesno ili čak spontano razvijene vještine koje bismo trebali nazvati sposobnostima. U obrazovnom je kon-

tekstu stoga razlikovanje sposobnosti od vještina važno za usmjeravanje obrazovnog procesa, planiranje učenja te vrednovanje. Štoviše, u poučavanju govora, govorenja i govorništva razlikovanje sposobnosti i vještina još je važnije jer razlikovanje sposobnosti i vještina otkriva probleme poput zanemarenosti govornog izražavanja u obrazovanju (Kaldahl, 2020; Mercer, Warwick i Ahmed, 2017; Pletikos Olof i Vlašić Duić, 2013, 2016).

Rječničke definicije ukazuju na ključnu razliku između sposobnosti i vještine. Sposobnost se definira kao potencijalni reaktivni sustav za obavljanje određene djelatnosti koji urođene predispozicije razvija pod utjecajem okoline (Sposobnost, HJP). To znači da se sposobnosti razvijaju bez ili uz manji udio voljne kontrole pod utjecajem okoline, ako biološki sustav zadovoljava preduvjete urednog razvoja. Jednostavnije, sposobnost govorenja razvija se nesvjesno u prvim godinama života, ako su zadovoljeni biološki preduvjeti i čovjek raste u prikladnoj okolini. Vještina se definira kao spretnost, stečena vježbanjem, vidljiva kroz brzo i točno obavljanje posla, stručnost, majstorstvo, odnosno okretnost, umješnost, promućurnost (Vještina, HJP). Intencionalnost u uporabi vještine, odnosno usmjerenost na cilj i rezultat, jasno je vidljiv iz ove definicije. Stoga nas neće iznenaditi susret s dobrim govornikom bez govorničkog obrazovanja, slično kao što u sportu primjećujemo prirodne talente. No, u sportu su istraživači već dali jasnije mjere: od košarkaša se očekuje visina, dug torzo i ruke u odnosu na kraće noge, takva građa tijela sigurno završava u NBA ligi, posebno ako se radi o visini preko dva metra, dok je za trčanje, posebno za sprinterske discipline, važno da su noge duge i tanke kako bi mogle udovoljiti motoričkim zahtjevima tog sporta. Što znači da, iako se prilično razlikuju u visini, košarkaš i trkač mogu nositi hlače iste dužine (primjer preuzet iz TED govora *Postaju li sportaši zaista brži, bolji, jači* (engl. *Are Athletes Really Getting Faster, Better, Stronger?*), 2014). Sposobnost je, dakle, prirodna i urođena, ne poučava se i usvojena je spontano i nesvjesno. Vještina je, pak, naučeno ponašanje koje se može kvantificirati, poučavati, testirati, mjeriti te se razvija kroz obrazovanje, odnosno uvježbavanje. No, što je s umijećem? Tu nam rječnici ne pomažu previše budući da ne razlikuju tri spomenuta termina. Umijeće je u rječniku sinonim za vještinu i sposobnost. U govorničkoj pedagogiji često nailazimo baš na tu frazu - umijeće javnoga govora (npr. *Umijeće javnog govora* je naslov hrvatskog prijevoda Lucasovog priručnika (Lucas, 2015)). Rječnici engleskoga jezika riječ umijeće određuju kao kreativnost ljudskog izraza koji se materijalizira najčešće kroz različite vidove umjetnosti, ali i kroz napredne vještine. Iz toga možemo zaključiti da je sposobnost prirodna i urođena, vještina je kultivirana sposobnost dok je umijeće, najjednostavnije rečeno, iznimno razvijena vještina.

Kada danas govorimo o obrazovanju često spominjemo potrebu za prilagodbom obrazovnih sustava primjenom različitih klasifikacija, okvira, popisa i podjela. U tom je kontekstu još od antike retorika temelj klasifikacija jer su prvi okviri nastali u antici. Okosnica antičkog obrazovanja bila su slobodna umijeća (vještine) – *septem artes liberales* od kojih retorika, uz gramatiku i dijalektiku, čini trivij, tj. niži, osnovni dio,

a aritmetika, geometrija, astronomija i teorija glazbe kvadrivij. Osnovne vještine preduvjet su naprednima, dakle trivij prethodi kvadriviju, odnosno, u današnje vrijeme, bez osnovnih vještina, među kojima je i govornička vještina, nema uspjeha u daljnjem obrazovanju. Koristeći ključne riječi suvremenoga obrazovnog diskurza STEM (engl. *Science, Technology, Engineering, Mathematics*) treba biti STEAM, tj. prirodne i tehničke znanosti moraju ići ruku pod ruku s društvenim i humanističkim (A - *Arts* u kratici STEAM). Napredak koji donose prirodne i tehničke znanosti teško se ugrađuje u društvo i pojedinca bez humanističkog poimanja svijeta i komunikacije. Tako je bilo, tako jest.

1.2. Komunikacijskim vještinama do uspjeha

Kako procjenjujemo komunikacijsku uspješnost? Svakodnevno vidimo medijske objave o različitim vještinama koje obrazovanje treba razviti kod pojedinca da bi on bio spreman za zahtjeve 21. stoljeća; popisuju se vještine uspješnih menadžera i lidera, daju savjeti koje vještine razvijati kod djece kako bi bila spremna za profesionalne izazove pred njima. Budući da nema jedinstvenog i općeprihvaćenog popisa vještina za uspjeh u budućnosti, krenut ćemo od temeljne kategorije – komunikacijskih vještina.

Komunikacijske su nam sposobnosti urođene te su dio ljudskog razvoja kroz interakciju s okolinom. Uključivanjem pojedinca u formalno obrazovanje započinje ciljani i usmjereni razvoj vještina. Temeljne vještine tradicionalno razvijane unutar sustava obrazovanja do 21. stoljeća bile su čitanje, pisanje, interpretacija naučenog te sinteza. Obrazovne znanosti potaknule su njihov razvoj i bolje razumijevanje, stoga većina klasifikacija danas kreće od četiri temeljne kategorije vještina. To su kognitivne, intrapersonalne, interpersonalne i tehničke vještine, što se u literaturi obično naziva podjela OECD-a (Ananiadou i Claro, 2009). Unutar temeljne podjele promjene se događaju u skupini interpersonalnih vještina koje se počinju nazivati komunikacijskim vještinama i dodatno se razrađuju. Podjela se još dodatno proširuje digitalnim vještinama unutar tehničkih, ali i vještinama razumijevanja globalnih praksi te kolaboracijom, tj. suradničkim vještinama. Upamćivanje znanja postaje manje važno u odnosu na primjenu tog znanja, odnosno misaonih procesa najvišeg reda. Neki će autori te kategorije proširiti poduzetničkim i financijskim vještinama, donedavno nezastupljenim u obrazovnom sustavu, a koje zbog ekonomskih promjena postaju neizbježne. Pregled razvoja kategorija vještina 21. stoljeća daje Geisinger (2016) i zaključuje da bi vještine za 21. stoljeće bile: **konstrukcija znanja, rješavanje problema u stvarnom svijetu, vješta komunikacija i kolaboracija, uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije u učenju te samoregulacija**. Različite potpodjele (Chalkiadaki, 2018; González-Pérez i Ramírez-Montoya, 2022; Joynes i sur., 2019; Karaca-Atik i sur., 2023) dovode do zaključka da sadržajno, većina spominjanih vještina pripada komunikacijskim vještinama u najširem smislu. To se vidi i iz vrlo popularne američke klasifikacije pod nazivom P21. *Okvir za učenje u 21. stoljeću* (P21, 2011) i svi noviji dokumenti koji

proizlaze iz tog okvira spominju vještine učenja pod zajedničkim nazivom 4K (engl. 4C). 4K su: kritičko mišljenje, komunikacija, kolaboracija i kreativnost te peto K - kooperativnost koje uvode González-Pérez i Ramírez-Montoya (2022). Uvođenjem kooperativnosti otvara se novo pitanje o razlici kooperativnosti i kolaboracije, o čemu detaljnije piše Sanja Kišiček (2023) razlikujući ih prema kriteriju zajedničkih interesa i zajedničkih vrijednosti, obostranog poštovanja i obostranog povjerenja, labavih odnosno čvrstih odnosa, uključenosti odnosno osnaženosti kroz komunikaciju te dodijeljenog tj. naređenog propitkivanja u odnosu na zajedničko propitkivanje s ciljem rasta. Skupno, 5K je podskupina transverzalnih vještina unutar spomenutog okvira koje se grupiraju unutar koncepta vještine učenja.

Komunikacijske su vještine dio strateških dokumenata. U temeljnom europskom dokumentu, *Preporuci Europskog parlamenta i Savjeta* o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje iz 2006. (2010) definira se osam ključnih kompetencija među kojima je komunikacijska kompetencija na materinskom jeziku prva. Oblikovana je na sljedeći način:

...proizlazi iz usvajanja materinskog jezika koji je tijesno povezan s razvojem kognitivne sposobnosti tumačenja svijeta i uspostavljanja odnosa svakog pojedinca s drugim osobama. Komunikacija na materinskom jeziku zahtijeva da svaki pojedinac pozna vokabular, funkcionalnu gramatiku i jezične funkcije. To uključuje svijest o glavnim tipovima verbalne interakcije, o različitim vrstama književnih i neknjiževnih tekstova, glavnim osobinama različitih stilova i jezičnih registara i o varijabilnosti jezika i komunikacije u različitom kontekstu. Svaki pojedinac treba savladati vještinu komuniciranja u govorenom i pisanom obliku u različitim komunikativnim situacijama te kontrolirati i prilagođavati svoju vlastitu komunikaciju potrebama situacije. Ova kompetencija također uključuje sposobnosti razlikovanja i upotrebe različitih tekstova, traženje, prikupljanje i obradu informacija, korištenje pomagala i formuliranje i izražavanje vlastitih argumenata na uvjerljiv način, u govorenom i pisanom obliku, u skladu s kontekstom. Pozitivan stav prema komunikaciji na materinskom jeziku uključuje raspoloženost za kritički i konstruktivan dijalog, uvažavanje estetskih kvaliteta i volju da se one postignu, zainteresiranost za interakciju s drugima. To obuhvaća svijest o djelovanju jezika na druge i potrebu razumijevanja i korištenja jezika na pozitivan i socijalno odgovoran način (str. 175-176).

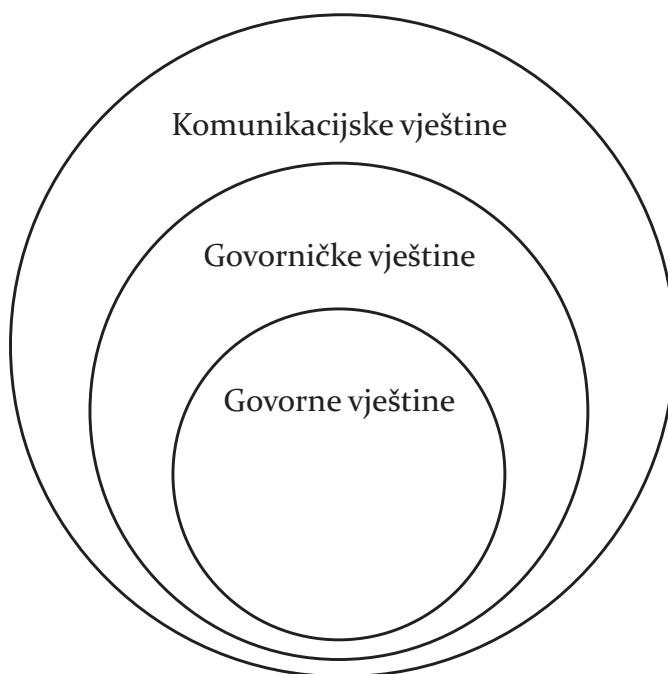
Iz detaljnog opisa se vidi da komunikacijska kompetencija na materinskom jeziku implicitno uključuje svih ranije spomenutih pet K-ova: kritičko mišljenje, komunikaciju, kolaboraciju i kreativnost te kooperativnost.

Komunikacijske su vještine neupitno važne, kako u svakodnevnim situacijama tako i u obrazovnim politikama, stoga treba odgovoriti na pitanje: „Što danas smatramo komunikacijskim vještinama?” Pretraživanje literature ili internetskih izvora kao rezultat daje ili tradicionalni popis komunikacijskih vještina: čitanje, pisanje, slušanje i govorenje ili nešto šire popise s pet, sedam ili 11 vještina, ne nužno identičnih. Najiscrpniji popis s internetskih izvora iz 2023. donosi 66 komunikacijskih vještina

(Drew, 2023). Ovaj popis ne slijedi znanstvene klasifikacije, nego proizlazi iz prakse. Autor popisom želi osvijestiti brojne vještine koje povećavaju zapošljivost pojedinca. Neke od njih su komunikacijske u širem smislu, poput slušanja, humora, davanja povratne informacije; neke bismo svrstali u govorničke, poput oslovljavanja, davanja primjera i samog javnoga govora, a neke u govorne, npr. kontrola vlastitoga glasa ili ton glasa. Primjeri iz prakse koje autor navodi važni su za samorefleksiju, npr. unutar komunikacije treba ponoviti ono što je bilo dogovoreno u ranijoj komunikaciji (engl. *follow up*), taktičnosti (engl. *hedging*) ili kalibriranosti, odnosno usklađenosti unutar komunikacijskog kanala. Popis uključuje i neverbalnu komunikaciju, od odjeće do glasa, ali i neke socijalne obrasce, poput davanja vremena i prostora sugovorniku za procesiranje određene informacije. Ako posjetite internetsku stranicu s tim abecednim popisom sigurno ćete se zapitati kojom od spomenutih vještina vladate i do kojeg stupnja, koje su važne za nastavu, koje biste istaknuli na razgovoru za posao, a koje očekujete od suradnika. Ovakve popularne izvore treba doživjeti kao kreativne radne popise koji u nastavi mogu poslužiti za razgovor i osvještavanje, a objašnjenje zašto konačnog popisa nema leži u prirodi same komunikacije. Komunikacija je proces, a proces je promjenjiv. Budući da živimo u komunikacijski dinamičnom vremenu koje nikad ranije nije bilo toliko intenzivno, teško je ponuditi konačnu klasifikaciju. Čak i da se razvije čvrsta klasifikacija, zbog interdisciplinarnog proučavanja komunikacije, netko će joj sigurno prigovoriti.

Tradicionalno, različite su klasifikacije komunikaciju dijelile prema kodu na verbalnu i neverbalnu ili, ovisno o broju sudionika, na: intrapersonalnu (komunikacija sa samim sobom), interpersonalnu (komunikacija dvaju sudionika), komunikacija u malim grupama (broj sudionika je veći od tri a manji od šest jer šest i više sudionika često prelazi u interpersonalnu komunikaciju 1:1, što ovisi o brojnim drugim čimbenicima poput teme ili komunikacijske situacije), javnu komunikaciju i medijsku komunikaciju. Noviji izvori (Coopman i Lull, 2012) uvode podjelu s još dvije kategorije: organizacijsku komunikaciju koja, kao što smo vidjeli iz prethodnog primjera dugog popisa komunikacijskih vještina, postaje sve važnija, a temelji se na razvoju organizacijske psihologije, te globalnu komunikaciju kojoj opravdanje ne treba.

Unatoč tomu što konačne klasifikacije komunikacijskih vještina nema često se termin komunikacija smatra jedinstvenom vještinom bez detaljnije razrade sadržaja. Verbalna, neverbalna i pisana komunikacija bit će uključene u većinu klasifikacija. Jednako kao i govorničke vještine, odnosno javni govor, iz čega proizlazi i da su govorne vještine kao preduvjet govorničkima dio komunikacijskih vještina. Odnos komunikacijskih, govorničkih i govornih vještina prikazan je na Slici 1.

Slika 1. Odnos komunikacijskih, govorničkih i govornih vještina

AKTIVNOST

Povezujući popise komunikacijskih vještina s navedenom klasifikacijom vrsta komunikacije prema broju sudionika (intrapersonalna, interpersonalna, komunikacija u manjim grupama, javna komunikacija i medijska komunikacija) u nastavi može biti korisno izraditi otvoreni popis komunikacijskih vještina učenika/studenata te ga potom razvrstati prema kategorijama. Kategorije mogu biti razne, od vrste komunikacije ili pitanja koja je vještina važna za koju vrstu komunikacije do medija koji se koristi za komunikaciju ili situacije za koju je navedena vještina važna. Također, u nastavi se može dosjećati situacija i njih klasificirati prema dogovorenom kriteriju. Takve aktivnosti djeluju poticajno, otvaraju raspravu, a ujedno daju plastične i upamtljive primjere za teorijski sadržaj, poput podjele prema broju sudionika.

1.3. Suvremeno govorništvo i govorničke vještine

Govorništvo (engl. *oratory*) u najširem je smislu javna komunikacija jednoga govornika i publike o određenoj temi. Govorničke vještine označavaju umijeće ili elokvenciju u javnom govoru. Različiti se termini koriste skoro pa sinonimično u raznim jezicima. U hrvatskom se koriste govorništvo, javno govorenje, retorika, a u engleskom govorništvo, javno govorenje ili javni govor, javno obraćanje ili čak govor za govornicom (engl. *oratory, public speaking, public address, podium talk*). Kod nas terminologiju problematiziraju Jozić i Vančura (2020) donoseći definicije iz hrvatskih rječnika i zaključuju kako se govorništvo i retorika u rječnicima značenjski isprepliću. Škarić (2000) definira javni govor kao monološku vrstu kojom se cjelovito i zaokruženo obrađuje određena tema, a koji je usmjeren publici, dok Reisigl sličnoj definiciji dodaje i konkretnu prigodu u kojoj se govor izvodi (Reisigl, 2008). Javno govorenje (engl. *public speaking*) najrašireniji je engleski termin zahvaljujući američkim udžbenicima i priručnicima za uvodne kolegije o javnom govoru. Danas se zbog utjecaja novih medija polemizira o elementu i stupnju javnosti. Koliko je javno obraćanje *vlogera* iz njegovog/njezinog dnevnog boravka? Koliko informacija se dijeli javno i koliko uopće razlikovanje privatnog i javnog u kontekstu novih medija čini smislen kriterij?

Uključujući u određenje suvremenoga govorništva i danas neizbježnu tehnologiju Rossette-Crake (2022) daje konkretnije odrednice. Govorništvo danas označava **govoreni, monološki diskurz obogaćen multimodalnim sadržajem i prisutnim govornikom**. Govorništvo nužno **uključuje publiku, dakle više primatelja**. Nadalje, sam **proces** javnoga govorenja **nije interaktivan** za razliku od razgovora, nego je čin javnoga govorenja društveni proces. Dakle, proces je **određen temom, ciljem, glavnim informacijama ili tezom** te se odvija u **institucionaliziranom kontekstu**. Kontekst je tradicionalno bio određen govornicom, podijem, a danas se govor prenosi i kroz nove medije. Kontekst diktira i određena **pravila** govorničkog formata ili vrste. Pravila se danas brzo mijenjaju i čini nam se da za brojne suvremene formate nisu još uvijek opisana, ali ih pojedinci koji javno govore u određenim formatima poznaju na temelju iskustva. Javni govor je **pripremljen**, dakle govornik svjesno pristupa govorničkom zadatku, promišlja o temi, oblikuje misli i koristi jezik na prikladan način te poštuje određeni **stupanj formalnosti** određen govorničkom situacijom ili vrstom.

Ove bi odrednice trebale biti temelj razvoja govorničkih vještina. Govorničke vještine svakako uključuju govorne vještine, kao što je prikazano na Slici 1. i navedeno u prvim odrednicama govorništva. Odrednice također potvrđuju već postojeće sadržaje govorničkog obrazovanja, neovisno hoćete li ih usporediti s nekim antičkim izvorima ili suvremenim priručnicima za javni govor. Govorničko obrazovanje uključuje nošenje s tremom, znanje o načinima analize publike i primjenu tih znanja u konkretnoj situaciji, poznavanje faza pripreme govora, način oblikovanja poruke da bi proces javnoga govorenja bio što bolji, poznavanje pravila za izbor cilja, strategije, ali i strukture govorničkih vrsta koje se pripremaju, elemente uvjeravanja, figurativnost,

jezične oblike i način njihovoga govornog ostvarenja. To čini formalni okvir javnoga govora, odnosno javne komunikacije. Složit ćemo se da je to sve dio tradicionalnoga govorničkog obrazovanja te bismo jednostavnije rekli da govorničke vještine uključuju primjenu različitih retoričkih i drugih znanja za pripremu i izvedbu javnoga govora u određenom kontekstu pred određenom publikom. Neka govornička znanja stječemo spontano gledanjem javnih govora, budući da su nam brojni danas dostupni u medijima. No da bi javni govor bio bolji, neovisno o talentu, govorničko je obrazovanje ključno. Slično je u sportu. Iako netko ima određene predispozicije za uspjeh u određenom sportu, bez treninga, koji će uključiti stjecanje znanja i razvoj vještina, neće postati vrhunski sportaš. Koje vještine treba imati dobar govornik? Prethodno opisan sadržaj govorničkog obrazovanja povezan je s ostalim transverzalnim vještinama – kritičkim mišljenjem, kreativnošću, istraživačkim vještinama itd.

Druga funkcija određenja govorništa jest da se među brojnim izgovorenim i kroz medije javno dostupnim sadržajima jasno razgraniči što ne pripada govorništvu. Uzmimo kao primjer *vlogove*. Većina istraživanja ih razvrstava prema njihovom sadržaju, ne propitkujući jesu li neki od njih uopće govorničke forme ili ne. Kriterij za tu klasifikaciju bi trebao biti je li govorenje središnja aktivnost u analiziranom videu ili ne. Ako se radi o nekom *tutorijalu* u kojem je govor tek način prenošenja poruke, koji u novijim formatima zna biti popraćen i transkriptom u obliku titlova, tada ne možemo govoriti o govorničkoj formi. Posebno ne ako u videu samo čujemo glas govornika koji nam demonstrira proces. Naravno da autori tog medijskog sadržaja koriste određene govorničke vještine i pravila samog formata, odnosno usmenog diskurza, no takva govorna praksa nije socijalni čin iako informira publiku, dok *vlog* u kojem se razrađuje tema poput kvalitete života slijedeći minimalistička načela jest. S druge pak strane nastava, kao i npr. kraća predavanja karakteristična za suvremene pristupe poučavanju, isprepletena s ostalim aktivnostima u učionici, i dalje zadovoljavaju prethodno navedene odrednice i pripadaju govorništvu. Pitate li se zadovoljava li nastava stvarno sve odrednice? Što je s interaktivnošću? Predavanja bi danas trebala biti interaktivna, dakle učenici i studenti postavljaju pitanja. No, budući da nastavnik, neovisno o trajanju predavanja, informira publiku tako da tematski zaokruži svoje predavanje prije pitanja i rasprave, odgovor je da. Rossette-Crake (2022) propituje poštuju li još neke govorničke vrste navedene odrednice. Na primjer, govori u posebnim prigodama ili obrana diplomskog rada. Govori u posebnim prigodama su iznimno pripremljeni i razrađeni te im je cilj ritualan. Privatni govori u posebnim prigodama nemaju dugotrajni utjecaj na društvo, ali imaju važan utjecaj na određenu zajednicu koja obilježava određeni događaj. Obrana diplomskog rada možda ne uključuje veliku publiku, ako je prisutno samo tročlano povjerenstvo, ali podrazumijeva ostale odrednice i zbog toga bismo obje komunikacijske forme, ako ih uopće tako treba klasificirati, smatrali govorničkima. Čini se nemogućim propisati jednoznačne, čvrste kriterije za sve oblike komunikacije unutar kojih bismo razvrstali različite govorničke vrste, no okvir koji se dobije promišljanjem i navođenjem odrednica nužan je za razumijevanje komunikacije u koju smo svakodnevno uronjeni.

1.4. Govorno izražavanje i govorne vještine

Govorno se izražavanje tradicionalno određuje kao sposobnost jasnog i gramatički točnog usmenog izražavanja (engl. *oracy*). Propitujući termin u određenju govornog izražavanja često se pojavljuju vještina slušanja i uporaba neverbalnih znakova. Sam termin prvi spominje Wilkinson 1965. (prema Kaldahl, 2020), a razrađuju Mercer i sur. (2017) smatrajući da je vještina govornog izražavanja ili govorna kompetencija, kako se često naziva, jednostavno uporaba govornih vještina u govorenju i slušanju. Govorno je izražavanje u obrazovanju jednako važno kao i ostale vještine (pisanje, čitanje, matematičke vještine/vještine računanja i digitalne kompetencije) te je uglavnom manje zastupljeno (Kaldahl, 2022; Mercer i sur., 2017; Pletikos Olof i Vlašić Duić, 2013) iako je neupitno preduvjet za razvoj svih ostalih vještina. Govorno-jezični razvoj dio je ljudskog razvoja općenito, dio kognitivnog razvoja, ali i procesa socijalizacije. Govorom se komunicira misao. Budući da se govor razvija prije ulaska u formalni obrazovni sustav, razvoj te vještine se podrazumijeva i čini se da je to podloga zane-marivanju poučavanja govornog izražavanja u formalnom obrazovanju. To odgovara na često pitanje zašto se učenici i studenti danas sve lošije govorno izražavaju. Lošije govorne vještine odražavaju se i na ostale komunikacijske vještine, ali i vještine kritičkog mišljenja, kreativnost ili kolaboraciju. Teško se može očekivati izražavanje kritičkog mišljenja ako nas govorna vještina ograničava; nemoguće je objasniti svoju ideju, ma kako ona kreativna bila, bez govora u današnjoj govornoj kulturi. Drugi razlog proizlazi iz pitanja što su govorne vještine? Novija istraživanja pokazuju da nema preciznog određenja te pokušavaju odgovoriti na to pitanje. Naime, pokazalo se da nastavnici različito doživljavaju sam konstrukt govornog izražavanja pa ga i na različite načine primjenjuju u nastavi (Holmes-Henderson i sur., 2022; Kaldahl, 2022). Istraživanja pokušavaju odrediti što sve uključuju vještine govornog izražavanja te su razradili određene klasifikacije. Najpoznatiji i među istraživačima poprilično zastupljen je *Okvir za procjenu govornog izražavanja* (Mercer i sur., 2017) koji uključuje četiri područja i 14 vještina kao što je prikazano u Tablici 1. Nazive područja bi svakako trebalo doraditi, što spominju i autori, no sam *Okvir* nam daje jasnu perspektivu zašto je govorno izražavanje izazov za obrazovanje 21. stoljeća.

Tablica 1. Okvir vještina govornog izražavanja (Mercer i sur., 2017, prev. autorica)

Fizičko područje	
1. Glas 2. Govor tijela	1. Glas a) fluentnost i tempo govora b) varijacije u tonu glasa c) kvaliteta izgovora d) projekcija glasa 2. Govor tijela a) geste i držanje b) mimika i pogled
Lingvističko područje	
3. Vokabular 4. Jezične varijacije 5. Struktura 6. Retoričke tehnike (postupci)	3. Vokabular – prikladan izbor vokabulara 4. Jezične varijacije a) registar b) gramatika 5. Struktura i organizacija govora 6. Retoričke tehnike – uporaba retoričkih tehnika poput metafora, humora, ironije ili mimikrije
Kognitivno područje	
7. Sadržaj 8. Pojašnjavanje i sažimanje 9. Samoregulacija 10. Zaključivanje (umovanje; engl. Reasoning) 11. Svijest o publici	7. Sadržaj a) izbor prikladnog sadržaja za prenošenje poruke i namjere b) oblikovanje sadržaja uključujući tuđa mišljenja 8. Pojašnjavanje i sažimanje a) izbor informacija i pojašnjenja pomoću pitanja b) sažimanje 9. Samoregulacija a) usredotočenost na zadatak b) organizacija vremena 10. Zaključivanje (umovanje; engl. reasoning) a) korištenje dokaza (engl. <i>reason</i>) u obrazlaganju b) kritičko preispitivanje ideja i stajališta u komunikaciji 11. Svijest o publici – uključivanje stupnja razumijevanja publike u oblikovanje poruke

Socioemocionalno područje	
12. Suradnja 13. Slušanje i odgovor na primljenu poruku 14. Samopouzdanje pri govorenju	12. Suradnja a) upravljanje komunikacijom (interakcijama) b) izmjenjivanje govornih priloga (engl. <i>turn-taking</i>) 13. Slušanje i odgovor na primljenu poruku – aktivno slušanje i prikladno odgovaranje 14. Samopouzdanje pri govorenju a) samopouzdanje b) živahnost i talent (engl. <i>flair</i>)

Okvir za procjenu govornog izražavanja daje detaljnu korisnu strukturu za njegovo razumijevanje govornog izražavanja, a dodatni izvori objašnjenje pojedinog dijela okvira. Primjerice, izbor registra označava uporabu jezika usklađenu s društvenom situacijom koja se najčešće izražava stupnjem formalnosti. Oblikovanje sadržaja na temelju tuđih mišljenja (7b) odnosi se na govorne situacije kojima je cilj međusobno razumijevanje te će u takvim situacijama govornik iznositi svoje mišljenje povezujući ga s prethodno iznesenim mišljenjima. Živahnost i talent (14b) odnose se na prezentacije i glumu te označavaju stupanj entuzijazma i imaginativnosti.

Postojanje *Okvira* svakako je važan korak za uključivanje govornog izražavanja u obrazovanje. No, kako su ga oblikovali praktičari koji sami izražavaju nesigurnost u poznavanju i razumijevanju govornog izražavanja, potrebna mu je dodatna razrada. Prvo, klasifikacija vještina pokazuje nerazlikovanje govornih i govorničkih vještina, što se objašnjava činjenicom da je retorička teorija, posebno antička, metodički i metajezični temelj za konceptualizaciju *Okvira* te nastavnih aktivnosti i vrednovanja govornih vještina koje iz njega proizlaze (Kaldahl, 2020; Mercer i sur., 2017). Stoga nam se čini da bi se neke od vještina mogle izdvojiti u zasebnu kategoriju, koja bi uključila petu, šestu, sedmu, osmu i 11. vještinu, i tako olakšati proces poučavanja. U određenju vještine 14b, znanje o govornoj izvedbi – angažiranosti i dinamičnosti govorne izvedbe – nužno je jasnije određenje same vještine što bi olakšalo poučavanje i vrednovanje. Prvo područje, fizičko, svakako treba dodatno istražiti i razjasniti. Govorne vještine, poput govorne spretnosti i fluentnosti, ishodište su brojnih vještina uključenih u *Okvir*, stoga bi uključivanje fonetičara i fonetskih znanja u doradu *Okvira* rezultiralo razumljivijom teorijskom podlogom, a slijedom toga i lakšom primjenom, tj. razvojem nastavnih materijala i postupaka vrednovanja.

Unatoč spomenutim ograničenjima, poznavanje *Okvira* je korisno i važno za nastavnike govorništva i nastavnike općenito. *Okvir* može poslužiti kao poticaj za razmišljanje o govornim vještinama, za uključivanje teme govornog izražavanja u nastavu, za praćenje europskih trendova u obrazovanju i za odgovor na komunikacijske potrebe današnjice.

Određivanje govornih vještina nije ni fonetičarima lagan zadatak. U posljednje vrijeme česti i intenzivni razgovori o toj klasifikaciji vode se i među hrvatskim fonetičarima koji povezuju hrvatsku tradiciju proučavanja govora (Guberina, 2010) sa suvremenim znanstvenim spoznajama. Detaljnija razrada govornih vještina dio je petog poglavlja. Budući da je govorenje preduvjet za javno govorenje, govorne vještine kojima se ostvaruju govorna sredstva trebaju u pedagogiji biti polazišna točka. Govorna sredstva su ton, intonacija, tempo govora, stanke i glas. Klasifikacija govornih vještina temelji se na podjeli na proizvodnju i primanje govora. Proizvodnja govora temelj je podjele na tri razine – disanje, glasanje i izgovor, iz kojih proizlazi jedna ili više vještina. Prve dvije govorne vještine su govorno disanje i govorno glasanje, dok se razina izgovora ostvaruje u trima vještinama: govornoj spretnosti, preciznosti i fluentnosti. One, uz jezična prozodijska sredstva, provođenje asimilacija te način izgovora glasnika, mogu smatrati dikcijom. Četvrtu bismo vještinu nazvali govorna interpretacija i u njoj se povezuju proizvodnja i primanje govora. Cilj predložene klasifikacije je primjena u obrazovanju, a buduće preinake ovog prijedloga proizići će iz znanstvenih istraživanja.

1.5. Retorika

Budući da je govorništvo, uz ostala znanja i vještine, primjena određenih retoričkih znanja u javnoj komunikaciji, a retorička se pedagogija temelji na retoričkoj teoriji, u ovom je poglavlju potrebna definicija retorike, termina koji se u hrvatskom jeziku često zamjenjuje terminom govorništvo. Ni to nije jednostavno, iako izvora i definicija ne manjka jer u većini teorijskih pristupa, pa tako i ovdje, uglavnom vrijedi pravilo koliko autora toliko definicija. Drugi problem predstavlja vrlo široka, figurativna uporaba riječi retorika. Aristotelova R/retorika može značiti knjigu, ali i teoriju. Retorika Baracka Obame označava retoričku praksu, no često i analizu u okviru određenog (retoričkog) teorijskog okvira; retorička analiza, naziv često korišten u našim istraživanjima, uz kvantifikaciju određenih diskurzivnih ili govornih parametara, često označava i retoričku kritiku (engl. *rhetorical criticism*). Konačno, česta fraza *šuplja retorika* u neformalnoj i kolokvijalnoj komunikaciji određuje lošu komunikacijsku praksu kojoj manjka argumenata.

U poglavlju *Čemu retorika?* Škarić (2000) daje antičke definicije retorike koje naglašavaju element uvjeravanja, Jozić i Vančura (2020) uz antičke definicije pronalaze i suvremene koje se temelje na uvjerljivosti, što je neupitno najčešće polazište za definiranje retorike, te u nastavku knjige vrlo detaljno donose povijest retorike opisujući najvažnija retorička promišljanja bez navođenja povijesnog razvoja definicija. Sagledavajući povijesno određenje retorike baš kroz definicije, jasno se vide uzroci nejasnoće termina. Nejasnoće proizlaze iz širih i užih definicija retorike u kojima se često mijenjaju ili uvode novi termini. Također, kroz povijest je pojam retorike sagledavan iz različitih perspektiva pa se tako u antici polazilo od govornika da bi se polazište prebacilo na publiku na koju govornik djeluje. Na brojnim internetskim

stranicama i u knjigama o retoričkoj teoriji pronalazimo preglede definicija retorike. Izdvojiti ćemo neke kako bismo pokazali kako se definicija mijenjala, a same promjene, poput uvođenja pojma diskurza, komunikacije i simbola, proširivale i sužavale pojam retorike što je, bez dubljih uvida, dovelo do terminoloških izazova. Kroz povijesni pregled definicija retorike spomenut ćemo i najvažnije teoretičare u različitim razdobljima.

Pitanje koje se nameće prije povijesno-teorijskih informativnih odlomaka jest zašto je razvoj definicije retorike potreban nastavnicima ili budućim nastavnicima? Dijakronijska perspektiva i propedeutički sadržaj trebaju biti dio visokoškolskog obrazovanja jer se inače često stječe dojam da je proučavanje određenog područja vrlo mlado ili, u slučaju retorike, da postoji velika povijesna praznina, posebno zato što se suvremena govornička pedagogija oslanja dominantno na antičku retoriku pa se čini da postoje dvije vremenske točke – antika i suvremeno govorništvo. Pogledamo li samo neke američke priručnike za javni nastup (Coopman i Lull, 2012; Jaffe, 2016; Lucas, 2008; Osborn, 2012; Sellnow i Sellnow, 2005; K. S. Verderber i sur., 2010; R. F. Verderber i sur., 2011) vidimo da u njima dominiraju antičke klasifikacije i podjele nužne u govorničkoj pedagogiji. Konačno, važnost komunikacije u najširem smislu, koja se danas ističe bilo u politikama ili u dokumentima, ne može se smatrati trendom 21. stoljeća jer otkad čovjek govorom potiče promjene u društvu, komunikacija je važna. Stoga se bez poznavanja retoričke teorije teško može razumjeti dugovječnost važnosti komunikacije u poučavanju i pojava interdisciplinarnosti u njenom proučavanju. Ovaj kratak pregled definicija može poslužiti kao jednostavan uvod u tu temu.

Poimanje retorike mijenja se povijesno zbog dva temeljna utjecaja: kulture i tehnologije. Sagledamo li retorički čin – skupinu ljudi koja komunicira na određeni način s određenim ciljem u određenom kontekstu i vremenu, nije jednako zamišljamo li političare u antici, predsjednika Kennedyja i prvu predsjedničku debatu koja se prenosi na televiziji ili objave političara na društvenim mrežama danas. Sudski govori nisu isti u SAD-u, Hrvatskoj i Zambiji, forma izlaganja na znanstvenim skupovima razlikuje se u znanstvenim područjima. Utjecaj tehnologije na komunikaciju i retoriku došao je do izražaja posljednjih nekoliko godina posebno zbog pandemije COVID-19, no i u prethodnim ilustracijama se vide promjene u komunikaciji u različitim kulturama uvjetovane razvojem tehnologije, konkretnije medija.

Antički mislioci u definicijama retorike naglasak stavljaju na uvjeravanje. Osim uvjeravanja spominje se i umijeće dobroga govorenja, dakle govorne vještine (Kvintilijan, *Rhetorica ad Herennium*). Retorika se ostvaruje kroz pet procesa, odnosno pet retoričkih kanona ili faza pripreme govora (*inventio, dispositio, elocutio, memoria i actio*). Iako nisu jedini, za oblikovanje antičke teorije i pedagogije čine se ključnim, stoga ako vas zanima područje antičke retorike, najvažnija imena na početku proučavanja su Platon, Aristotel, Ciceron i Kvintilijan. Retorička se teorija dugo manje ili više držala antike, uz određene prilagodbe trenutnom vremenu, pa značajniji teorijski zaokret vidimo u 16. st. Smatrajući da stil i izvedba pripadaju retorici, Petar Ramus tvrdi da

prve dvije faze pripreme govora (*inventio* i *dispositio*) pripadaju filozofiji, a ne retorici (Sellberg, 2020). Ubrzo Francis Bacon mijenja pogled na retoriku stavljajući publiku u središte s naglaskom na psihološku perspektivu te vraća persuaziju retorici (Borchers i Hundley, 2018). Baconova definicija uloge retorike je „primijeniti i preporučiti razum na imaginaciju kako bi se pobudili osjećaji i htijenja“ (Bacon i Devey 1605/1901, linije 271-272 prema Borchers i Hundley, 2018:8). Zanimljiv utjecaj prepoznat je i kod Georga Campbella (18. st.). Bitzer (G. Campbell, 1988) i Ehninger (1950), također važni retorički teoretičari, smatraju Campbella revolucionarnim u određenju retorike jer se odmiče od antičke tradicije. Retoriku tj. elokvenciju, dakle vještinu koja uključuje sve oblike i vrste komunikacije, definira kao vještinu ili talent kojim se diskurz prilagođava cilju, odnosno kao umijeće komunikacije ideja, osjećaja, strasti, naravi i svrhe (G. Campbell, 1988: xix). Koliko Campbellovo poimanje zaista odstupa od antičkih promišljanja čini se da ovisi o perspektivi (McDermott, 1963) te se lako ti elementi pronalaze u djelima antičkih retoričara, no ono što je važno za razumijevanje retoričke teorije, koja svoju primjenu ima u nastavi općenito i nastavi govorništva, jest da Campbellova definicija retorike uključuje komunikaciju u vrlo širokom smislu. U 20. stoljeću u definiciju retorike ulaze jezik i neverbalna komunikacija. Kenneth Burke, kojeg će se često, uz logičare Perelmana i Toulmina, isticati kao jednog od najznačajnijih retoričkih teoretičara 20. stoljeća, definira retoriku kao funkciju koja se „ukorjenjuje u esencijalnoj jezičnoj funkciji, funkciji koja je posve realistična i neprekidno se obnavlja, a to je uporaba jezika kao simboličkog sredstva za postizanje suradnje među bićima koja po prirodi ogovaraju na simbole“¹ (Burke, 1955: 43). Istaknimo ključne razlike spomenutih definicija i određenja retorike. Ramus otvara pitanje o odnosu retorike i filozofije na sličan način na koji se u ovom tekstu pokušava razlikovati govorništvo od retorike. Bacon prebacuje središte na publiku, jednako kao što i suvremeni priručnici naglašavaju promjenu u perspektivi u odnosu na prethodna i konkurentna izdanja ističući da im je publika u središtu (engl. *audience-centered*). Campbella bismo definitivno smatrali revolucionarnim jer uvođenje komunikacije u određenje retorike zapravo otvara vrata razvoju retorike 21. stoljeća. On također, iako nesvjesno, spominje diskurz kao koncept. A diskurz je vezan za jezik. Te konačno Burke, koji umjesto komunikacije koristi termin suradnja kako bi naglasio kulturnu inkluziju, ali, još važnije, određuje retoriku kao simboličku. Zbog toga retorička teorija danas uključuje neverbalne kodove i multimodalne poruke te možemo govoriti o npr. vizualnoj retorici. Najnovije definicije retorike, poput one Andree Lunsford, iznimno su široke. Ona retoriku definira kao vještinu, praksu i proučavanje ljudske komunikacije (Lunsford i sur., 2009), potvrđujući današnji stav da ono što je nekad podrazumijevala retorika, danas sve češće proučava komunikologija. Na tom tragu, odnos retorike i komunikacije pojašnjava Foss (2018) koja daje jednostavno, a prilično razumno objašnjenje da razlika u terminologiji

¹ Hrvatski je prijevod preuzet iz Meyer i sur. (2008) u kojem je, uz cjelovit i detaljan povijesni pregled, dostupno i kratko i jednostavno objašnjenje Burkeovog poimanja retorike.

proizlazi iz područja koja proučavaju taj komunikacijski fenomen; u humanističkim je znanostima uobičajeniji termin retorika, a u društvenim znanostima komunikacija.

Najcjelovitija suvremena definicija retorike, koja uključuje sve ranije navedeno, jest da je retorika uporaba jezika i drugih simboličkih sustava za razumijevanje vlastitih iskustava, konstrukciju osobnog i kolektivnog identiteta, stvaranje značenja i poticanje djelovanja na svijetu (Rosteck, 1999 prema Borchers i Hundley, 2018). Ova je definicija primjenjiva na brojne teorijske pravce, od feminističke, afro-američke ili kineske retorike, do kritičke retorike, sjecišta kulturalnih i retoričkih studija te postmodernističkih pristupa. Ona uključuje analizu teksta i govora, neverbalne i multimodalne poruke te različite kulture. Iako prilično široka, nije isključeno da će se i ta definicija mijenjati. Koliko će vremena proći prije nego što se pojavi potreba za novom definicijom? S obzirom na tehnološki razvoj, konkretnije, primjenu umjetne inteligencije u proizvodnji sadržaja, posebno diskurza, čemu danas svjedočimo, vjerojatno ne predugo.

1.6. Govorništvo, retorika, vještine i poučavanje

Nakon svih prethodnih određenja ipak je nešto ostalo otvoreno - razlika između govorničkih i retoričkih vještina te govorničke i retoričke pedagogije koja se temelji na razlici govorništva i retorike. Kad kažemo retorika, mislimo na retoričku teoriju, retoričku praksu i retoričku kritiku, odnosno analizu. U tu podjelu treba smjestiti retoričku pedagogiju. Pedagogija se temelji na teoriji koja se razvija pod utjecajem kritike i analize, a primjenjuje u praksi. Retorička praksa je iznimno široka te bismo za razumijevanje trebali uvesti pojmove retoričkog čina i situacije. Retorički je čin oblikovanje poruke čiji oblik, početak i završetak, određuje jedna ili više osoba nastojeći ostvariti određeni cilj kod određene publike (K. K. Campbell i sur., 2015: 9). Retorički je čin komunikacijska aktivnost. Retorička situacija je također komunikacija. Početno je to komunikacijski trokut između govornika, publike i teme (Jozić i Vančura, 2020) koji bismo danas postavili u izvanjski okvir – kontekst. Danas određenje retoričke situacije često uključuje i cilj. Retorička situacija više nije samo rezervirana za govor, nego se često poruka zamjenjuje tekstom, a govornik autorom, obuhvaćajući širi retorički okvir pisanog i govorenog medija. Retorička pedagogija i retorička praksa mogu se sagledati kao retorički činovi, jednako kao i javno govorenje, ali se govornička teorija i pedagogija, danas samo djelomično preklapaju.

Govorništvo je prvenstveno nadređeni pojam procesu javnoga govora – vještini i pedagogiji tj. metodici. Ono uključuje retorička znanja, temelji se na njima, posebno na antičkim, ali uključuje i neka druga znanja, koja se danas više ne proučavaju unutar retoričke teorije. Primjerice, znanje o slušanju, strahu i tremi, govornoj izvedbi, različitim govorničkim vrstama koje, da bismo mogli govoriti o kvalitetnom poučavanju govorništva, moraju uključiti i druge discipline poput psihologije, komunikologije ili fonetike. Da, možemo reći da je i u antici bilo spomena straha i treme te da je izvedba dio temeljnih kanona, no znanja iz antike ne odgovaraju potrebama za razvoj

govorničkih vještina koje su rezultat govorničke pedagogije, a suvremena ih retorička teorija, unatoč nekim suvremenim iznimkama koje zvučno ostvarenje doživljavaju kao simboličku komunikaciju (Kišiček, 2020, 2022), uglavnom ne uključuje.

Nadalje, ako razmislimo o samoj retorici, tj. retoričkoj teoriji i što sve proučava, ključna razlika leži u tome što retorička teorija uključuje pisani diskurz te je usko vezana uz semiotiku zbog proučavanja simboličkih funkcija u različitim diskurzima. Dakle, govorništvo je u jednu ruku šire od retorike zbog potrebe za spoznajama iz drugih disciplina, dok je retorička teorija šira od govorništva jer joj je predmet proučavanja širi. Neupitno je i da postoji veliki stupanj preklapanja, no i retorika i govorništvo su tijekom vremena obuhvatili dodatne sadržaje po kojima se razlikuju.

Pri određivanju odnosa i granica uvijek nailazimo na prigovore. Međutim, razgraničavanja doprinose dubljem razumijevanju, a razumijevanje kritičnosti. U literaturi, koja je zbog važnosti retorike i govorništva iznimno bogata i brojna, čitatelj-početnik može se lako izgubiti. Antički izvori i brojni priručnici, teorijske knjige i savjeti za javni nastup glumaca, priručnici o retorici slavni predsjednika i džepni vodiči za javni nastup, brojni su izvori s ključnim riječima retorika, govorništvo i javni govor. Cilj ovog prvog poglavlja jest smanjiti nejasnoće, ali i potaknuti zanimanje za govorništvo među nastavnicima, stoga stupnjevitost razlike govorništva i retorike možemo ilustrirati na sljedeći način.

Zamislite da na stolu imate četiri knjige. Prva je *Retorička teorija. Uvod.* (Borchers i Hundley, 2018), druga je *Retorički čin: kritičko mišljenje, govorenje i pisanje* (K.K. Campbell i sur., 2015), treća je *Retoričko govorništvo: Građansko djelovanje u digitalnom dobu* (Crick, 2017) te četvrta *TED govori: Službeni TED-ov vodič za javni govor* (Anderson, 2016). Kada biste trebali izabrati koja se knjiga bavi retorikom logično je već iz naslova da se radi o prvoj. Kada biste trebali izabrati koja je knjiga dominantno govornička, izabrali biste TED-ov priručnik jer su TED govori, slikovito, glavna „govornica“ današnjeg vremena (TED – engl. *Technology, Education and Design*). Osim što se na samim TED ili TEDx (x je oznaka za lokalno organizirane događaje prema TED-ovoj licenci) govori održavaju uživo pred publikom, poslije TED konferencija govori se objavljuju na internetskoj stranici i YouTubeu. TED govori su vrhunac primjene govorničkih vještina danas, te su, slično kao u antici kad su dobri govornici inspirirali razvoj pedagogije, zaslužni za razvoj suvremene govorničke pedagogije. Kad biste otvorili knjigu o retoričkim činovima, iznenadili biste se koliko korisnih informacija za pripremu javnoga govora u njoj ima, iako se sadržaj knjige najvećim dijelom odnosi kako na govoreni tako i na pisani diskurz. Cijelo treće poglavlje u toj knjizi posvećeno je pripremi javnoga govora, od straha i treme do govorne izvedbe. Očekivano, budući da je javni govor važan retorički čin. Međutim, to je manjim dijelom govornički izvor, sigurno ne dovoljno detaljan za pripremu javnoga govora niti za nastavu govorništva. S druge pak strane pogled na sadržaj Crickovog priručnika pokazuje kako poučavanje govorništva može biti snažnije povezano s retoričkom teorijom pa u prvom poglavlju autor određuje kontekst za tri različite retoričke situacije (pisanu, govorenu i digi-

talnu), u drugom poglavlju analizira govorničke vrste, u trećem govornu izvedbu, a u petom strukturu govora, ali teorijski potkovanije tako da poglavlje nosi naslov *Raspoređivanje* slijedeći antičke kanone. Ostala poglavlja govore o retoričkoj situaciji, etosu, logosu i patosu, a sve je obogaćeno brojnim primjerima. Ilustracijom sadržaja ova četiri priručnika pokazujemo kontinuum od retoričke teorije do govorničke prakse. Ovisno o cilju knjige, znanstvenom interesu ili iskustvu autora, obrazovnom sustavu u kojem djeluju i autor i publika, govornički će se izvori razlikovati prema naglasku na retoričkoj teoriji i zbog toga će se, vjerujem, još jako dugo, unatoč razlikovanju retorike, dakle teorije, prakse i kritike, od govornništva, tj. procesa javnoga govora, retorička i govornička pedagogija koristiti kao istoznačnice.

Referencije

- Ananiadou, K., & Claro, M. (2009). *21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners in OECD Countries* (OECD Education Working Papers 41; OECD Education Working Papers, Vol. 41). <https://doi.org/10.1787/218525261154>
- Anderson, C. (2016). *TED talks: The official TED guide to public speaking* (First Mariner Books edition 2017). Mariner Books, Houghton Mifflin Harcourt.
- Are athletes really getting faster, better, stronger?* (2014, travanj). TED conferences. https://www.ted.com/talks/david_epstein_are_athletes_really_getting_faster_better_stronger?language=en (posljednji pristup: 23. 8. 2023.)
- Borchers, T. A., & Hundley, H. (2018). *Rhetorical theory: An introduction*.
- Burke, K. (1955). *Rhetoric of Motives*. George Bratiller Inc.
- Campbell, G. (1988). *The philosophy of rhetoric* (L. F. Bitzer, Ur.). Southern Illinois University Press.
- Campbell, K. K., Huxman, S. S., & Burkholder, T. R. (2015). *The Rhetorical act: Thinking, speaking, and writing critically* (Fifth edition). Cengage Learning.
- Chalkiadaki, A. (2018). A Systematic Literature Review of 21st Century Skills and Competencies in Primary Education. *International Journal of Instruction*, 11(3), 1–16. <https://doi.org/10.12973/iji.2018.1131a>
- Coopman, S. J., & Lull, J. (2012). *Public speaking: The evolving art* (2nd ed., Enhanced ed). Wadsworth.
- Crick, N. (2017). *Rhetorical public speaking: Civic engagement in the digital age* (Third edition). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Drew, C. (2023, July 19). *66 Communication Skills Examples (A to Z List)* (2023). <https://helpfulprofessor.com/communication-skills-examples/> (posljednji pristup: 23. 8. 2023.)
- Ehninger, D. W. (1950). George Campbell and the revolution in inventional theory. *The Southern Speech Journal*, 15(4), 270–276. <https://doi.org/10.1080/10417945009371140>
- Foss, S. K. (2018). *Rhetorical criticism: Exploration and practice* (Fifth edition). Waveland Press, Inc.
- Geisinger, K. F. (2016). 21st Century Skills: What Are They and How Do We Assess Them? *Applied Measurement in Education*, 29(4), 245–249. <https://doi.org/10.1080/08957347.2016.1209207>
- González-Pérez, L. I., & Ramírez-Montoya, M. S. (2022). Components of Education 4.0 in 21st Century Skills Frameworks: Systematic Review. *Sustainability*, 14(3), 1493. <https://doi.org/10.3390/su14031493>
- Guberina, P. (2010). *Govor i čovjek Verbotonalni sistem*. ArtTresor.
- Holmes-Henderson, A., Žmavc, J., & Kaldahl, A.-G. (2022). Rhetoric, oracy and citizenship: Curricular innovations from Scotland, Slovenia and Norway. *Literacy*, 56(3), 253–263.
- Horga, D., & Liker, M. (2016). *Artikulacijska fonetika: Anatomija i fiziologija izgovora*. Ibis grafika.

- Jaffe, C. I. (2016). *Public speaking: Concepts and skills for a diverse society* (Eighth edition). Cengage Learning.
- Joynes, C., Rossignoli, S., & Fenyiwa Amonoo-Kuofi, E. (2019). *21st Century Skills: Evidence of issues in definition, demand and delivery for development contexts* [K4D Helpdesk Report]. Institute of Development Studies.
- Jojić, I., & Vančura, A. (2020). *Retorika. Pojmovi u povijesti javnog komuniciranja*. Filozofski fakultet u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Kaldahl, A.-G. (2020). *The educational challenge of oracy—A rhetorical approach: Exploring and articulating the oracy construct in Norwegian schools*. Oslo Metropolitan University.
- Kaldahl, A.-G. (2022). Teachers' voices on the unspoken oracy construct: "Oracy—The taken-for-granted competence. *Acta Didactica Norden*, 16(1). <https://doi.org/10.5617/adno.8143>
- Karaca-Atik, A., Meeuwisse, M., Gorgievski, M., & Smeets, G. (2023). Uncovering important 21st-century skills for sustainable career development of social sciences graduates: A systematic review. *Educational Research Review*, 39, 100528. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2023.100528>
- Kišiček, S. (2023). Stvaranje i održavanje kolaborativne radne okoline. U Ž. Holjevac, N. Mikelić Preradović, G. Akrap, & I. Lučić (Ur.), *Miroslav Tuđman i paradigma znanja* (str. 89–102). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Udruga sv. Jurja.
- Kišiček, G. (2020). Listen Carefully! Fallacious Auditory Arguments. *Proceedings of the Ontario Society for the Study of Argumentation Conference*, 12, 17–32.
- Kišiček, G. (2022). Sonic Rhetoric. U J. Fahnestock & R. A. Harris (Ur.), *The Routledge handbook of language and persuasion* (str. 131–147). Routledge.
- Lucas, S. (2008). *The art of public speaking*. McGraw-Hill Higher Education.
- Lucas, S. (2015). *Umijeće javnog govora*. Mate d.o.o.
- Lunsford, A. A., Wilson, K. H., & Eberly, R. A. (2009). Introduction. In *The SAGE handbook of rhetorical studies* (str. x–xxix). SAGE.
- McDermott, D. (1963). George Campbell and the classical tradition. *Quarterly Journal of Speech*, 49(4), 403–409. <https://doi.org/10.1080/00335636309382631>
- Mercer, N., Warwick, P., & Ahmed, A. (2017). An oracy assessment toolkit: Linking research and development in the assessment of students' spoken language skills at age 11–12. *Learning and Instruction*, 48, 51–60. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2016.10.005>
- Meyer, M., Carrilho, M. M., & Timmermans, B. (2008). *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Disput.
- Osborn, M. (2012). *Public speaking: Finding your voice* (9th ed). Allyn & Bacon.
- P21. (2011). *Framework for 21st Century Learning*. Partnership for 21st Century Skills (P21). www.p21.org (posljednji pristup: 5. 8. 2023.)
- Pletikos Olof, E., & Vlašić Duić, J. (2013). Govorna izražajnost umjetničkog proznog teksta. *Jezici i Kulture u Vremenu i Prostoru II/1, Tematski Zbornik*, 421–432.

- Pletikos Olof, E., & Vlašić Duić, J. (2016). Reading Aloud and Interpretative Reading in Class/ Čitanje naglas i interpretativno čitanje u razredu. *Croatian Journal of Education - Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 18(3). <https://doi.org/10.15516/cje.v18i3.1994>
- Preporuka Europskog parlamenta i Savjeta o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (M. Gačić, prev.). (2010). *Metodika*, 11(20), 174–182.
- Proctor, D. F. (1980). *Breathing, Speech, and Song*. Springer Vienna. <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-3737-6>
- Reisigl, M. (2008). Analyzing Political Rhetoric. U R. Wodak & M. Krzyżanowski (Ur.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences* (pp. 96–120). Macmillan Education UK. https://doi.org/10.1007/978-1-137-04798-4_5
- Rossette-Crake, F. (2022). *Digital Oratory As Discursive Practice: From the Podium to the Screen*. Springer International Publishing AG.
- Sellberg, E. (2020). Petrus Ramus. U E. Zalta N. (Ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/ramus/>
- Sellnow, D. D., & Sellnow, D. D. (2005). *Confident public speaking* (2nd ed). Thomson/ Wadsworth.
- Škarić, I. (1982). *U potrazi za izgubljenim govorom*. Školska knjiga.
- Škarić, I. (2000). *Temeljci suvremenog govorništva*. Školska knjiga.
- Sposobnost. *Hrvatski jezični portal*. Znanje i Srce. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1xjXxk%3D&keyword=sposobnost
- Varošaneć-Škarić, G. (2010). *Fonetska njega glasa i izgovora*. Filozofski fakultet Sveučilišta.
- Verderber, K. S., Verderber, R. F., & Sellnow, D. D. (2010). *Communicate!* Wadsworth/ Cengage Learning.
- Verderber, R. F., Sellnow, D. D., & Verderber, K. S. (2011). *The challenge of effective speaking*. Wadsworth Cengage Learning.
- Vještina. *Hrvatski jezični portal*. Znanje i Srce. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=figvWhV1&keyword=vje%C5%9Atina